

УДК 502:[373.3.091/12-05:005.336.2]

DOI: 10.31652/2412-1142-2018-51-207-210

В. А. Фрицюк, І. Л. Бузенко, Вінниця, Україна / V. Frytsiyk, I. L. Buzenko, Vinnytsia, Ukraine
irynabuzok26@gmail.com

СТРУКТУРА ЕКОЛОГО-ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. У статті аналізується структура еколого-валеологічної компетентності майбутнього вчителя. Розглядаються різні підходи до визначення поняття екологічної компетентності. На основі узагальнення наукових джерел розкриваються особливості і змістове наповнення поняття «екологічна» та «валеологічна компетентність». У дослідженні визначено екологічну компетентність майбутніх учителів як комплексну якість, що пов'язана не лише з підготовленістю і здатністю вчителя до практичного вирішення екологічних завдань, а й наявністю у нього ряду особистісних якостей у поєднанні з необхідним запасом знань і умінь ефективно діяти у проблемних ситуаціях. З'ясовано взаємозв'язок понять «екологічна компетентність» та «валеологічна компетентність». Встановлено місце екологічної та валеологічної компетентності у складі ключових компетентностей майбутніх вчителів. Розкривається актуальність та сутність формування еколого-валеологічної компетентності майбутнього вчителя в сучасних умовах переходу суспільства до сталого розвитку. У зв'язку з тим, що охорона навколишнього середовища пов'язана з проблемою збереження, відновлення та розвитку здоров'я людини, обґрунтовується роль валеологічних дисциплін і методичні підходи до цього процесу. У структурі еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи визначено компоненти: мотиваційно-ціннісний, пізнавально-інформаційний, практично-діяльнісний та особистісно-рефлексивний. Відповідно визначено критерії і показники, за допомогою яких можна здійснювати діагностику еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів.

Ключові слова: екологічна компетентність, валеологічна компетентність, підготовка майбутнього вчителя, компоненти еколого-валеологічної компетентності.

STRUCTURE OF ECOLOGICAL AND VELEOLOGICAL COMPETENCY OF FUTURE TEACHERS

Abstract. The article analyzes the structure of the ecological and valeological competence of the future teacher. Different approaches to the definition of the concept of ecological competence are considered. On the basis of the synthesis of scientific sources reveals the peculiarities and content of the concept of "ecological" and "valeological competence". The research identified the ecological competence of future teachers as a complex quality, which is connected not only with the readiness and ability of the teacher to practical solutions to environmental problems, but also the availability of a number of personal qualities in combination with the necessary stock of knowledge and ability to act effectively in problematic situations. The interconnection of the concepts of "environmental competence" and "valeological competence" is revealed. The place of ecological and valeological competence has been established as a part of the key competences of future teachers. The urgency and essence of formation of ecology-valeological competence of the future teacher in modern conditions of transition of a society to sustainable development is revealed. Due to the fact that environmental protection is connected with the problem of preservation, restoration and development of human health, the role of valeological disciplines and methodical approaches to this process are substantiated. In the structure of ecological and valeological competence of future teachers of primary school components are defined: motivational-value, cognitive-informational, practical-activity and person-reflexive. Accordingly, the criteria and indicators have been determined by which it is possible to carry out the diagnosis of the ecological and valeological competence of future teachers.

Key words: ecological competence, valeological competence, preparation of the future teacher, components of ecological and valeological competence.

Постановка проблеми. Екологічна та валеологічна компетентність, перетинаючись у структурі професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя, взаємно детермінуються. Їхня взаємодія активно впливає не лише на структуру особистісних і професійних якостей педагога, а й у межах професійно-педагогічної компетентності посилює їхній взаємозв'язок, формує еколого-валеологічний категоріальний апарат мислення майбутнього вчителя, посилює розвиток педагогічної рефлексії, зумовлює здатність до аксіологічного осмислення своєї соціальної місії у вирішенні екологічних проблем, збереження і розвитку здоров'я зростаючого покоління.

Аналіз попередніх досліджень. Варто зауважити, що значна частина наукових досліджень присвячено

проблемі формування екологічної культури (Л. Білик, Т. Вайда, Н. Грейда, М. Дробноход, Н. Єфіменко, О. Лазебна, Л. Лук'янова, О. Пономарьова, С. Шмалей та ін.). Теоретичні засади екологічної компетентності розглядаються в працях С. Бондар, Г. Бордовського, А. Гагаріна, С. Глазачова, С. Головіна, К. Корсак, А. Маркової, Г. Папуктової, В. Стрельнікова, Л. Хоружої, І. Ящук та ін. Основні підходи до формування екологічної компетентності, з'ясування її сутності та структури визначено в працях О. Гуренкової, О. Колонькової, В. Маршицької, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко, С. Шмалей та ін.

Метою статті є визначення на основі аналізу наукових праць структури «еколого-валеологічна компетентність» майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження проблеми формування еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи необхідно з'ясувати структуру досліджуваного поняття.

Варто зазначити, що до нині в науковій літературі немає чітко визначеної структури поняття «еколого-валеологічна компетентність». Очевидно, що ця компетентність особистості має певні елементи, притаманні іншим компетентностям, чи компетентності загалом.

Оскільки компетентність як складне особистісне утворення має комплексний характер, Європейські експерти пропонують наступні її структурні компоненти: знання, пізнавальні навички, практичні навички, відношення, емоційна сфера, система цінностей та етика, мотивація [8].

Всі різновиди компетентностей, у тому числі й екологічна, є видовими поняттями по відношенню до родового поняття «компетентність», тому вони повинні мати однакову структуру та включати когнітивний, діяльнісний і особистісний компоненти, вважає Н. Куриленко. Когнітивний компонент включає систему екологічних знань, що лежить в основі екологічного світогляду і виражається у світосприйнятті, світовідчутті і світорозумінні людини. Діяльнісний компонент забезпечує опанування учнем світоглядних знань у процесі формування природничо-наукової картини світу на основі наукових знань про природу, які є основою для формування екологічної культури і поведінки школярів у природі. Особистісний компонент спрямований на усвідомлення себе частиною природи через формування екопсихологічної свідомості, забезпечує усвідомлення необхідності ведення здорового способу життя та його ролі для саморозвитку й самореалізації особистості, сприяє формуванню особистісної компетентності школярів; забезпечує усвідомлення учнями сутності людини, норм її поведінки у природному середовищі [5].

Схарактеризуємо підходи інших науковців до визначення структури досліджуваного чи близьких до досліджуваного понять.

Так, наприклад, Г. Глухова визначає систему критеріїв екологічної культури студента: екологічна спрямованість; культура сприйняття природи; екологічний досвід; мотиваційно-вольова готовність до активної еколого-зберігаючої діяльності; здатність до рефлексії [4].

До компонентів екологічної культури А. Львовчіною віднесено екологічну грамотність, екологічну освіченість та екологічну компетентність, що формуються на певних етапах. Для ефективного проходження цих етапів потрібні певні умови, що сприятимуть формуванню екологічної грамотності, освіченості, компетентності та екологічної культури загалом [6].

І. Трубник, наприклад, визначає структурні компоненти та критерії готовності майбутніх вихователів до формування екологічно мотивованої поведінки дітей: мотиваційний (наявність потреб і мотивів взаємодії з природним довкіллям, свідоме еколого-педагогічне самовдосконалення), теоретичний (природничі знання – глобальний, державний, регіональний рівні; науково-методичні знання) та практичний (уміння діагностувати рівень екологічної вихованості дітей; уміння розробляти еколого-педагогічні системи; уміння творчо використовувати різні види діяльності дітей у природі та еколого-розвивальне середовище) [11].

Відповідно до структури екологічної компетентності в дослідженні Л. Титаренко визначено критерії сформованості цієї якості у студентів, до яких належать: обізнаність із екологічною проблематикою, усвідомлення екологічних проблем місцевого рангу, наявність досвіду вирішення екологічних проблем; місця екологічних цінностей в ієрархії особистісних, характер ставлення до природи, екологічно безпечна поведінка і діяльність у професійній та побутовій сферах; готовність приймати рішення і діяти в довкіллі з мінімальною шкодою для нього, відповідальність за екологічні наслідки своєї діяльності [10].

Структуру валеологічної компетентності особистості науковці також визначають по-різному.

Так, наприклад, О. Бондаренко встановлено, що валеологічна компетентність складається із таких компонентів: мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та соціального. Критеріями валеологічної компетентності студентів педагогічних університетів відповідно є: валеоспрямованість, валеологічна грамотність, валеологічна діяльність та валеологічна позиція. Кожен з цих критеріїв характеризується відповідними показниками) [3].

Для оцінювання еколого-валеологічної компетентності студентів І. Магазинщикова розробила структуровану модель, на основі якої утворено матрицю оцінки складових екологічної компетентності –

когнітивної, що складається із загальнокультурної, спеціальної та організаційно-технологічної, ціннісно-сміслової (ставлення до змісту компетентності та об'єкта її застосування), емоційно-вольової саморегуляції (готовність до актуалізації компетентності), а також поведінкової (досвід актуалізації компетентності) [7].

Еколого-валеологічна компетентність, на думку Ю. Бойчука, включає в себе багато складових: знання, пізнавальні та практичні навички, стосунки, емоційне ставлення, систему цінностей та етику, мотивацію [1].

Основою для формування як професійного, так і повсякденно-побутового видів екологічної компетентності студентів є, на думку Л. Титаренко, екологічні знання. Важливе значення у формуванні якості має досвід практичної діяльності в довіллі, що у студентів має безпосередній та опосередкований характер. Це дає підстави виділити у структурі екологічної компетентності студентів інформаційно-досвідну складову [10].

Професійна екологічна компетентність формується під впливом екологічної інформації наукового чи прикладного характеру. У її формуванні беруть участь загальнонаукові знання й ті, що стосуються найближчого середовища. Саме останні використовуються в досвіді прийняття рішень стосовно його стану, вибору способу діяльності. Отримання студентами опосередкованого і безпосереднього досвіду взаємодії з природою відбувається під час лекційно-семінарського навчання, практично-лабораторних робіт та комплексних польових практик [10].

Тому у структурі еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи визначаємо пізнавально-інформаційний компонент.

Досвід, насамперед виступає як сукупність знань, умінь і навичок, що набуто людиною як у процесі навчання, так і всього життя. Одночасно досвід є важливим джерелом знань, тобто основним на практиці почуттєво-емпіричним пізнанням дійсності. Саме суб'єктний досвід робить усіх людей різними, свідчить про унікальність, неповторність особистості [9, с. 81].

Процес залучення власного досвіду студента і набуття ним нового еколого-валеологічного досвіду як основи не лише інтелектуального, а й особистісного розвитку, вимагає проблемного, дискусійного характеру навчання, спрямованого на усвідомлення студентами сутності та структури своєї діяльності, особистісно-орієнтованого підходу до студента [2, с. 239].

Тому у структурі еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи визначаємо практично-діяльнісний компонент.

Таким чином, спираючись на праці дослідників (Ю. Бойчук, О. Бондаренко, О. Герасимчук, Н. Куриленко, Я. Логвінова, Л. Титаренко, А. Хрипунова, Ю. Шапран та ін.) визначаємо структуру еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи у єдності чотирьох компонентів: мотиваційно-ціннісного, пізнавально-інформаційного, практично-діяльнісного та особистісно-рефлексивного.

У відповідності до структурних компонентів еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи нами було визначено такі критерії: сформованість позитивної мотивації до здійснення діяльності еколого-валеологічного спрямування; сформованість системи еколого-валеологічних знань; сформованість екологічно і валеологічно спрямованих умінь (практична готовність до еколого-валеологічної діяльності); сформованість важливих для еколого-валеологічної діяльності професійних і особистісних якостей.

Показниками критерію «сформованість позитивної мотивації до здійснення діяльності еколого-валеологічного спрямування» є: зацікавленість проблемами збереження довкілля і здоров'я (власного і учнів початкової школи); наявність мотивів і потреб природозбережувальної та валеологічної діяльності; сформованість екологічно і валеологічно значущих ціннісних орієнтацій, переконань у необхідності дотримуватися норм природокористування та збереження здоров'я; умотивованість на розвиток еколого-валеологічної компетентності учнів початкової школи.

Важливо приділити увагу розвитку особистісного ставлення суб'єктів навчання до життєвого середовища та їх готовності відповідати за наслідки власної екологічної діяльності: запобігати завданню шкоди довкіллю та долати наслідки власної неекологічної діяльності, якщо така трапляється [6].

До показників критерію «сформованість системи еколого-валеологічних знань» віднесено: рівень і глибина еколого-валеологічних знань; володіння еколого-валеологічними поняттями і термінами; знання про шляхи збереження і зміцнення власного здоров'я і здоров'я учнів початкової школи; знання про особливості ефективної організації природоохоронної та здоров'язбережувальної діяльності з учнями початкової школи.

Задля формування екологічної освіченості важливо систематизувати екологічні знання, потрібні для ефективної діяльності у довіллі, навчити студентів, як застосовувати ці знання в екологічній діяльності, так і транслювати їх у суспільство. З цією метою важливим є включення суб'єктів навчання у проектно-ігрову і творчу діяльність, спрямовану на створення креативних ідей порятунку, охорони, розвитку та створення довкілля. Для цього потрібно створення для студентів ігрового простору, де вони змогли б розробляти і, певною мірою, реалізовувати проекти, спрямовані на охорону і розвиток довкілля, а також на створення елементів життєвого середовища [6].

Показниками критерію «практична готовність до еколого-валеологічної діяльності» визначено: уміння і

навички застосування еколого-валеологічних знань; активна еколого-валеологічна позиція; вміння проектувати виховні заходи з учнями початкової школи щодо здійснення спільної еколого-валеологічної діяльності; уміння щодо формування еколого-валеологічної компетентності учнів початкової школи; досвід валеологічної діяльності (дотримання норм здорового способу життя); досвід екологічної діяльності, що виявляється у підтриманні, розвитку довкілля (досвід природоохоронної діяльності).

До показників критерію «сформованість важливих для еколого-валеологічної діяльності професійних і особистісних якостей» віднесено: здатність до рефлексії (рефлексія щодо місця і ролі людини в біологічному світі); відповідальність, вимогливість, ініціативність, емпатійність, принциповість тощо; здатність до ефективної комунікації у сфері еколого-валеологічної діяльності.

Висновки. Отже, спираючись на підходи науковців [2, 3, 4, 10, 11, 12 та ін.], у структурі еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи визначаємо такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, пізнавально-інформаційний, практично-діяльнісний та особистісно-рефлексивний. Відповідно визначено критерії і показники, за допомогою яких можна здійснювати діагностику еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів.

Список використаних джерел:

1. Бойчук Ю.Д. Компетентнісний підхід до формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя / Ю.Д. Бойчук. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2009-07/09bydcft.pdf>
2. Бойчук Ю.Д. Теоретико-методичні основи формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ю.Д. Бойчук; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2010. – 44 с.
3. Бондаренко О. М. Формування валеологічної компетентності студентів педагогічних університетів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Олена Миколаївна Бондаренко. – Київ, 2008. – 20 с.
4. Глухова Г. Г. Аксиологічні засади формування екологічної культури студентів вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Г. Г. Глухова – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2008. – 23 с.
5. Куриленко Н. В. Поняття про екологічну компетентність, її структуру та умови формування у процесі навчання фізики учнів основної школи / Н. В. Куриленко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 3: Фізика і математика у вищій і середній школі. 2013. - Вип. 12. - С. 30-38. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_3_2013_12_7.
6. Львовичкіна А. М. Моделювання розвитку екологічної культури студентської молоді / А. М. Львовичкіна. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/Львовичкіна%20А.%20М..pdf>
7. Магазинщикова І.П. Екологічна компетентність випускника як мета екологізації вищої лісотехнічної освіти / І.П. Магазинщикова // Науковий вісник НЛТУ України. 2010. – Вип. 20. – С. 337-345.
8. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / За заг.ред. О.В.Овчарук. – К.: КІС. 2004. – С. 16-25.
9. Прокопенко І. А. Формування професійно-менеджерської культури майбутнього вчителя: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Прокопенко Ірина Андріївна. – Х., 2008. – 226 с.
10. Титаренко Л. М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Титаренко Лариса Миколаївна. – К., 2007. – 210 с.
11. Трубник І.В. Підготовка майбутніх вихователів до формування екологічно мотивованої поведінки старших дошкільників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / І.В. Трубник; Республікан. вищ. навч. закл. "Крим. гуманітар. ун-т". – Ялта, 2009. – 20 с.
12. Фрицюк В. А. Професійний саморозвиток майбутнього педагога: монографія / Валентина Анатоліївна Фрицюк. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. – 364 с.